

ÄMNE: MUSIK

TRÄSLOTT BYGGDA FÖR FEST OCH MUSIK

Hälsingegårdarna skrevs in på världsarvslistan under namnet *Decorated Farmhouses of Hälsingland* år 2012 och blev därmed det 15:e världsarvet i Sverige. Det som är unikt med hälsingegårdarna är de dekorerade interiörerna, att de bevarats och att hälsingarna byggde fler och större rum för fest än bönder i resten av världen.

Bröllopet – den största festen av dem alla

De unika dekorationerna i hälsingegårdarna finns i festrummen. I själva verket var det sällan man använde festrummen, det var nämligen inte vilka kalas som helst som hölls där. Inte födelsedagskalas, inte skördefester eller julfirande. Det var i stället fester som markerade viktiga skeden i livet, som bröllop och begravningar, där bröllopet innebar det största firandet. Hundratals gäster skulle välkomnas till bröllopgården, alltid med pompa och ståt. Bröllopet varade sedan i flera dagar.

Föreställ dig vilket arbete det krävdes för att ordna bröllop! Bröllopsförberedelserna pågick i flera månader, man slaktade, bryggde, bakade, skurade och fejade. Säkert fick familjen hålla igen på både utgifter och mat under den tiden.

Det första som gästerna skulle mötas av när de kom till gården för bröllopsfirandet var musik. Spelmän stod vid entrén och välkomnade gästerna med vackra toner. Efter att själva bröllopsmiddagen gått av stapeln, lite senare på kvällen, skulle det bjudas upp till dans. Till dansen var alla välkomna även de som inte var formellt inbjudna till själva bröllopet. Spelmännen, de som stod för musiken under hela bröllopsfirandet, hade en oerhört viktig roll att fylla i detta festsammanhang. För vad är det för typ av fest utan musik?

LEKTION 1

Vilka ljud förekom på en hälsingegård för 200 år sedan?

Målgrupp: Årskurs 1–3.

Syfte: Eleverna får fundera på vilka funktioner byggnader och redskap hade på en gård, samt vad människorna arbetade med. Genom att fundera kring vilka ljud som förekom på en gård får eleverna ökad förståelse för livet förr.

Kulning

Kulning är en form av gammal vokal tradition och teknik för att locka till sig korna som var ute och betade i skogen. Tekniken, lockropet, användes flitigt ute vid fäbodarna och var inte enbart ett sätt att få hem korna, utan fungerade även som kommunikationsmedel mellan fäbodarna. Ett sätt för kvinnorna att kommunicera med varandra trots avstånden. Rösttekniken i kulning skiljer sig från sång. Tonen är rak och vibratofri och placeras långt fram, det vill säga i de främre hålrummen i huvudet. På så sätt blir klangen smal och tät och riktas rakt framåt. Det gör att lockropet färdas långt och går att höra från stora avstånd.

Fäbodstintorna kunde också använda horn och näverlurar som de blåste i, ett sorts blåsinstrument. Användes för att locka till sig korna och getterna samt för att skrämja bort rovdjuren.

Kulning – lockropen som användes vid fäboden för att locka till sig korna:

<https://www.youtube.com/watch?v=KvtT3UyhibQ>

Getlycka Lappsocka, Vallåt och lock av Samantha Ohlanders och Linnea Aall Campbell:

<https://www.youtube.com/watch?v=EXtpEMsNagk>

Lockrop från Värmland:

<https://digitaltmuseum.se/0211313104978/folkmusik-i-varmland>

Horn och näverlurar:

<https://digitaltmuseum.se/021016861435/en-kvinna-i-folkdrakt-som-blaser-i-en-naverlur-vid-en-fabod>

Uppgift

Hur kunde det låta på en gård när människor levde och bodde där för 200 år sedan? Vad förekom det för ljud? Ni kan gärna utgå ifrån en världsarvsgård, hälsingegård eller hembygds-gård och besöka den tillsammans.

Där kan eleverna fundera över vilka som bodde och levde där. Hur många kunde sova i ett rum? Vad användes uthusen på gården till? Vad finns det för föremål, redskap och verktyg i köket, snickarboden, ladugården etcetera. Vilka djur hade man på gården?

Hur låter allt detta; djuren, människorna, redskapen och den öppna elden med mera?

Om ni inte kan besöka en världsarvsgård, hälsingegård eller hembygds-gård, läs gärna Anna-Clara Tidholms bok *En by i världen – förr i tiden*. Gör en bildanalys med eleverna utifrån bokens bilder och reflektera. Vilka ljud förekom på gården?

En by i världen-förr i tiden:

<https://wp.halsinglandsmuseum.se/wp-content/uploads/En-by-i-varlden-Bok.pdf>

Titta inuti fyra av de sju världsarvsgårdarna genom 360 graders vy:

<https://immersiontotal.com/halsingegardar/104/>

Fördjupningsmaterial kring kulning

Svenskt visarkiv:

<https://musikverket.se/svensktvisarkiv/artikel/lockrop-hojning-kaukning-lalning-kulning/>

BBC:

<https://www.bbc.com/travel/article/20210106-kulning-a-hypnotic-swedish-singing-tradition>

Tips

År 2020 tilldelades Samantha Ohlanders och Linnea Aall Campbell World Heritage Scholarship; Region Gävleborgs världsarvsstipendium. Folkmusikerna Samantha Ohlanders och Linnea Aall Campbell har båda vuxit upp i det myllrande musiklivet i Hälsingland och gjort sig kända som två av landskapets främsta utövare i den nya generationens folkmusiker. Nu vänder de tillbaka till sina traditioner och undersöker musiken och kulturen kopplad till Världsarvet Hälsingegårdar. Stipendiet resulterade i skivan *Klingande festsalar* vilken finns att lyssna på via Spotify och Youtube.

LEKTION 2

Visor från förr

Målgrupp: Årskurs 1–3, 4–6 och 7–9.

Syfte: Eleverna får reflektera över vad äldre visor handlar om och får själva prova på att sjunga.

Sång på gården

Sången var hela tiden närvarande på gården förr, oavsett om man befann sig på en fäbod, var ute i skogen för att hugga träd eller arbetade på åkern. Hemma på gården gick människorna och nynnade, sjöng och trallade. Vad man sjöng eller nynnade på berodde på vad man gjorde och hur sinnesstämningen var. En visa är en dikt som kan framföras till en melodi.

Diskussionsfrågor

Titta på någon av visorna nedan (eller om ni kan/hittar någon annan visa själv) och fundera över:

- Vad handlar visan om?
- Vem eller vilka förekommer i visan?
- Hur beskrivs de? Vad gör de?
- Finns det några speciella ord eller meningar som du fastnar för?
- Hur är stämningen i visan? Glad, vemodig, energirik, lugn?
- Vad berättar visan om livet förr?

Exempel på visor:

”Vi går över daggstänkta berg”
”Tula hem och tula vall”
”Stjärna, du skällko min”
”Trollmors vaggvisa”
”Mors lilla Olle”
”Vi går över daggstänkta berg”
”Tula hem och tula vall”
”Mors lilla Olle”

Tips

För att lyssna och söka på visor, surfa in på Svenskt visarkiv:

<https://katalog.visarkiv.se/lib/views/rec/Default.aspx?item=65>

hälsingland är ett bra sökord.

Uppgift

- Låt eleverna i grupp eller individuellt söka efter en visa. Tipsa om Svenskt visarkiv och närmaste bibliotek. Eller har eleverna någon släkting eller bekant som kan en speciell visa? Intervjua den personen och skriv ner eller spela in visan.
- Låt eleverna/eleven sedan analysera visans innehåll (för analysen kan ni använda er av diskussionsfrågorna här ovan).
- Skriv en egen dikt/visa med utgångspunkt i vår nutid/elevens vardag.

Fördjupningsmaterial

Olika sorts visor:

<https://www.isof.se/lar-dig-mer/kunskapsbanker/lar-dig-mer-om-folklig-sang-och-musik/visornas-varld/olika-sorters-visor>

LEKTION 3

Vad berättar psalmerna?

Målgrupp: Årskurs 1–3, 4–6 och 7–9.

Syfte: Eleverna får bekanta sig med begreppet psalm och psalmernas betydelse och funktion för människor förr.

Kyrkans och psalmens roll i samhället

Kyrkan var mycket betydelsefull och dess makt var stor i samhället för 200 år sedan. Till kyrkan gick människorna varje söndag oavsett om man bodde i en rik hälsingegård eller i ett fattigt torp. I kyrkan läste prästen ur Bibeln och tillsammans sjöng man psalmer. Psalmer är sånger kopplade till religiösa riter och symboler såsom gudstjänsten och de handlar ofta om förhållandet mellan människan och Gud.

Även i skolan fick barnen sjunga psalmer. Ofta började skoldagen med en morgonpsalm som exempelvis psalmen ”Var hälsad sköna morgonstund”.

I Hälsingland liksom runt om i Sverige började under 1800-talets första hälft olika frikyrkor- och väckelserörelser skapas. Dessa startades av individer som hade egna och ibland nya tankar om den kristna tron, men de kunde även hämta inspiration från andra religioner. Ett exempel på en väckelserörelse är Erikjansarna. Denna kristna sekt startades av Erik Jansson från Biskopskulla. Erik bodde en tid i Forsa i Hälsingland och fick där anhängare. Rörelsen emigrerade till Amerika år 1845 och startade i Illinois kolonin *Bishop Hill*. Fler anhängare utvandrade till Bishops Hill mellan åren 1846–1854. Bland annat följde en av sönerna till Erik Andersson, han som lät bygga världsarvsgården Erik Anders, med Erikjansarna till kolonin. Erik Jansson mördades år 1850, och när grundaren till rörelsen var borta försvann även den brinnande

entusiasmen. Bishop Hill fanns kvar under andra former och olika ledare genom åren ända till början av 1900-talet.

Lyssna och läs texten till en av psalmerna nedan. Låt eleverna reflektera tillsammans.

Diskussionsfrågor

- Vad handlar psalmen om?
- Vem eller vilka förekommer i psalmen?
- Hur beskrivs de? Vad gör de?
- Finns det några speciella ord eller meningar som du fastnar för?
- Hur är stämningen i psalmen? Glad, vemodig, energirik, lugn?
- Vad berättar psalmen om livet förr?
- Varför tror ni att de sjöng just den här psalmen?

Exempel på vanliga psalmer:

- Psalm 248 Tryggare kan ingen vara.
- Psalm 297 Härlig är jorden.
- Psalm 199 Den blomstertid nu kommer.
- Psalm 134 Gläns över sjö och strand.
- Psalm 249 Blott en dag ett ögonblick i sänder.
- Inspelad psalm 434: <https://www.youtube.com/watch?v=DDDkvrNkr0k>

Här finns alla psalmer med text och noter:
<https://psalmbok.fi/alla-psalmer/>

Fördjupningsmaterial:

Från Söderala till Bishop Hill: ”Och en ängel tog mig vid handen!”, Författare Jan Erik Hallström, utgivningsår 2023.

LEKTION 4

Musik för fest

Målgrupp: Årskurs 7–9.

Syfte: Eleverna får en inblick i musikens betydelse och funktion förr och idag.

Fest på Hälsingegården

Världsarvet Hälsingegårdar är sju gårdar byggda för fest, och den största festen av dem alla var bröllopet som pågick i flera dagar. Pompa och ståt, mat och dryck var förenat med bröllopet. Spelmän stod för tonerna och musiken. Vad spelades och sjöngs på ett bröllop för 200 år sedan? Vilka var spelmännen? Vad vet vi om dem? Vilka instrument användes?

Tips

Hälsingegårdarna präglas av en rik folklig konst i form av dekorativt målade rum speciellt byggda för fest. Vid sidan av att visa upp dessa fantastiska rum vid fester var det så klart viktigt att anlita riktigt bra spelmän. Musiken och konsten hänger tätt ihop i allmogekulturens högtidssammankomster.

År 2020 tilldelades Samantha Ohlanders och Linnea Aall Campbell World Heritage Scholarship; Region Gävleborgs världsarvsstipendium. Folkmusikerna Samantha Ohlanders och Linnea Aall Campbell har båda vuxit upp i det myllrande musiklivet i Hälsingland och gjort sig kända som två av landskapets främsta utövare i den nya generationens folkmusiker. Med stipendie-residentset vänder de sig tillbaka till sina traditioner och undersöker musiken och kulturen kopplad till Världsarvet Hälsingegårdar. Stipendiet resulterade i skivan *Klingande festsalar* vilken finns att lyssna på via Spotify och Youtube.

Avskedsgånglåt, Melodi efter spelopipor, När gästerna skulle fara hem av Samantha

Ohlanders och Linnea Aall Campbell:
<https://www.youtube.com/watch?v=L9hNrvwd4UY>

Spelman From-Olle

Olof Jonsson-From kallad "From-Olle" brukade spela på olika fester och var Hälsinglands mest kända spelman. Han föddes 1796 i Boda, Järvsö socken och dog 1876.

Följande är ett utdrag ur boken *From-Olle Spelman från Järvsö*, Läns museet Gävleborg 1996:

"Han ser sig stå med sin hjälpspelare, ibland med flera, på förstukvisten till herrstugubyggningen redan dagen innan stordagen, själva bröllopsdagen. Då orkar man spela, både den dagen och på stordagen, men krafterna tryter allt efter som bröllopet håller på, ibland hela veckan. [---]

Efter vigseln tas bröllopsfolket emot med spel när de kommer tillbaka till gården. Alla är hungriga och ingen är sen att efter vanlig trugning sätta sig vid långbordet. [---]

Spelmanen får också äta, fattas bara annat. Lite har allt krusats för att få mig att spela, för jag är ändå efterfrågad. Innan dansen börjar ska gåvorna lysas. Det görs i dansstugan av prästen, som tar emot och antecknar varje penninggåva och det kan bli både 1000 och 1500 riksdaler. Det är en svindlande summa för en spelman [---]

I dansen ska bruden svänga om med varje gäst i polska och vals och särskilt "bakvinna" och "skrea", som är en blandning av båda. Olle håller sig mest med polskor, och det är en hederssak för honom att som bygdens mest eftertraktade spelman få göra en låt för både brud och brudgum. Nu har han räknat gång på

gång och har fått ihop de många bröllopen till tvåhundra sexton. Det betyder fyrahundratrettio två låtar bara vid bröllopen och så allt det andra han gjort.”

Lyssna på From-Olles musik

From-Olles Polska, spelas av Draupner:

<https://www.youtube.com/watch?v=dUvqYReOJRI>

From-Olles bröllopsmarsch, spelas av Samantha Ohlanders och Linnea Aall Campbell:

<https://www.youtube.com/watch?v=heYStzeC8kM>

På Svenskt visarkiv går det att lyssna på flera av From-Olles verk (sökord: From-Olle):

<https://katalog.visarkiv.se/lib/views/visolat/Default.aspx?item=89>

Diskussionsfrågor

1. Ge exempel på olika typer av fester.
2. Hur festade man förr?
3. Jämför då och nu. Finns det några likheter mellan hur man festade under 1800-talet och dagens festande? Vad finns det för skillnad mellan festandet då jämfört med idag?

Fördjupningsmaterial:

<https://www.isof.se/lar-dig-mer/kunskapsbanker/lar-dig-mer-om-folklig-sang-och-musik/spelmannen-genom-tiderna>

Lektionernas koppling till Lgr 22

Undervisningen i ämnet musik ska ge eleverna förutsättningar att utveckla

- förmåga att sjunga och spela i olika musikaliska former och genrer,

- förmåga att skapa musik samt uttrycka och kommunicera tankar och idéer i musikalisk form, och
- förmåga att uppleva och reflektera över musikens innehåll, funktion och betydelse i olika sociala, kulturella och historiska sammanhang.